

Egy mondat...

Különféle közösségi /szociális/ kezdeményezések a kialakult körülmények között is újra meg újra, változó formákban létre akarnak jönni, megszületnek, olykor elbuknak, élük a maguk sajátos életét.

/Különféle közösségi /szociális/ kezdeményezések.../

Az elvárható szisztematikus tárgyalási mód megkerülésével, viszonylag szabadon, olykor önmagamát is ismételve, máskor látszólag messzebb elkanyarodva, nyilván számos kérdést megválaszolatlanul hagyva megpróbálok körbejárni választott témámat.

Először is tul kellene esni azon a triviális, mégis igen nehéz problémán, hogy hozzávetőlegesen meghatározzam azoknak a társadalmi mozgásoknak, jelenségeknek a körét, amelyekről szó lesz. Ehhez talán segíthet a mellékletben található -igen változatosaknak tűnő elemeket tartalmazó- lista. Ezt áttekintve rögtön megfogalmazható az a jellegzetesség, hogy a figyelembe vett közösségi formációk nem alkotnak egy egyetlen meghatározott szempont által megjelölhető társadalmi jelenség-csoportot, sokkal inkább a mozgásoknak, jelenségeknek egy olyan "amorf" konglomerátumáról kell beszélnünk, amelyben az egyes elemek, jól meghatározható részhalmazok bizonyos jegyeik alapján kapcsolódnak a jelenségek egy másik csoportjához, más jelenségek pedig megint más jellegű jegyeik alapján hozhatók kapcsolatba ezekkel. /Egy konkrét -kissé szélsőséges- példával élve: a különféle pl. állatvédő, -barát egyesületek egyesületi szerveződésük formája és tartalma okán kapcsolódnak az un. szociális egyesületekhez, míg ugyanezekhez a művelődési házak mentálhigiéniai kezdeményezései a célzott probléma, probléma-csoport érintkezése, átfedése okán kapcsolódnak./

Azonban elhamarkodott lenne ezzel máris lezárni azt a kérdést, hogy vajon fellelhetők-e olyan sajátos jegyek e különféle kezdeményezésekben, amelyek általában egy nagy csoportba sorolhatnák őket.

Elöljáróban most csupán néhány olyan szempontot érdemes fejben tartani, amelyek elő-előkerülhetnek az elemzés során, s melyek különféle csoportosításokra, típus-kijelölésekre is alkalmat adhatnak.

A megfigyelt kezdeményezéseket érdemes megkülönböztetni

- * az általuk végzett tevékenység általános jellege szerint,
 - részben, hogy milyen területen működik, mi a tárgya a kezdeményezésnek /szociális, speciális helyzetben, betegségekben szenvedőkre irányul, kultúra-, közösség-fenntartásra, -erősítésre, -terjesztésre működik, a természeti, tárgyi környezetvédelmet célozza stb./;
 - részben, hogy az érdekérvényesítési, érdekvédelmi

jelleget mennyire mozgató ereje, formája a kezdeményezésnek /itt az explicit és határozott önérték-, illetve más csoportok érdekvédelméért az érdekvédelem hiányáig igen széles a skála/;

- * a végzett tevékenység szociális jellege szerint, ahol a szociális jólétekből kirekesztettek támogatásától /SZETA, egyházközösségek/ az egyes szociálisan veszélyeztetett csoportok felkarolásán /Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, Nagycsaládosok Egyesülete, Nyugdíjas Szövetség/, a szociális mozgásukban korlátozottak reszocializálásán /AE-klubok, kábítószerek terápia közösségei, életvezetési műhelyek, Mozgás-sérültek Egyesülete/ keresztül egészen a szűkebb-tágabb szociális, emberi környezet védelméig, kulturák, közösségek védelméig húzódik a skála;
- * a szervezettség, "intézményesülés" foka szerint, ahol a kiforrálódott módon működő baráti, szakmai, "sorstársi" körök, klubok, társaságok, társulások, együttesek, kisservezetek, egyesületek, intézmény-alapsejtek részben összefüggő, részben megkülönböztethető szervezettségi szinteket jelölnek;
- * az intézményi kapcsolat jellege szerint, ami alatt itt azt a nem elhanyagolható szempontot értem, hogy egyrészt a kezdeményezés egy adott "nagy" intézményen belül vagy kívül, illetve centrumában vagy perifériáján jött-e létre, működik ma; másrészt milyen foku intézményi függőség-függetlenség jellemzi az adott kezdeményezést;
- * az elterjedtség, a "mozgalom"-jelleg szerint, ahol megintcsak igen széles skála húzódik az ad hoc "szobatársulatoktól", lokalitásban gyökerező és ehhez kötődő lakóközösségi akcióktól, különálló kisvállalkozásoktól egészen az országos egyesületekig, szövetségekig, kulturális mozgalmakig, politikai színezetű országos, illetve nem szűken lokális mozgalmakig;
- * a legalitás foka szerint; itt a hivatalos terminus, "skála" úgy mint: "támogatott, türt, tiltott" részben kijelöli a különböző kezdeményezések helyét, ezen belül viszont már bonyolultabb meghatározni az egyes kategóriák között létező mozgások fordulópontjait, folyamatait, a vegyes státuszokat, a működési módok, célok szelektív minősítését;
- * a kezdeményezés stádiuma szerint; egyrészt az ötlet, előkészületek, szerveződés, kiforrálódás, növekedés, szétesés, stagnálás, megújulás, hanyatlás stb. fázisai-ban értelmezhetők lényeges különbségek, másrészt az egyes stádiumok az előzőleg említett szempontok dinamikájára utalnak adott időszakhoz kötve /intézményesülés, függetlenedés, szervezettségi szint-változás, legalitás-módosulás stb./;
- * természetes, s nem pusztán formai szempont a kezdeményezés létrejöttének időbeli/térbeli helye; itt az esetlegesnek tűnő különbségek /egy-egy év, település/rész// is is többnyire jelentőséggel bírnak, s fontos mozzanatokhoz kötődnek;
- * végül, de nem lezárva a szempontok sorát, igen lényeges a kezdeményezésben résztvevők "érintettség" szerinti megkülönböztetés, ahol a skála a közvetlen önszerző csoportoktól, az önszerző, másokat segítő csoportosú-

lásokon keresztül egészen a félintézményesített kezdeményezésekig húzódik, s ez a laikus és professzionális elem legkülönbözőbb arányaira is érvényes.

Kétségtelenül jogos kérdésként merül fel, hogy ez a sokféleség, ahol bizonyos szempontok esetében ilyen szélesre húzható a skála, értelmezhető-e mégis egyfajta társadalmi jelenségek kör keretei között? A válaszhoz a "közösségi kezdeményezés" megjelölés kicsit bővebb kifejtése segíthet hozzá.

E kezdeményezések közösségiek, amennyiben - legyenek olykor /nem ritkán/ bármily esetlegességek, sporadikusak, magukra hagyatottak, egyes, néhány emberhez kötődőek - megvalósulásuk általában a mindennapok szintjén még értelmezhető és értelmes, tartalommal bíró emberi társulás /relative kis csoport/ aktivitásaként, tevékenységeként tételveződik és/vagy ilyen csoport /probléma-csoport/ helyzetének a megváltoztatására irányulnak. E közösségi kezdeményezéseket is természetesen egyes egyéni érdekek, motivációk, aspirációk töltik ki, keltik életre, formálják, ezek azonban az emberi társulás útján, azon keresztül, illetve azon belül keresik a maguk megvalósulását, s nem anélkül, azon kívül, nem individuális uton.

E közösségben formálódó tevékenységek kezdeményezés-jellegűek, amennyiben túllépnek a mindennapok kialakult meghatározottságain; a külső kényszerek, determinációk dominálta tevékenységeken, szerepeken kívüli, azokon túlmutató önálló választásokon, döntéseken alapszik maga a részvétel, a szuverén módon vállalt tevékenység. Vagyis amellett, hogy a domináns determinációk kialakította formákhoz és tartalmakhoz képest "ujat hozó" mozgásformákról, egyben az emberek szabad társulásairól van szó.

/...a kialakult körülmények között is.../

Nagyon fontos, hogy a társadalom belső finom szövetrendszeréről, a társadalmi lét alapelemeiről van szó.

Ennek tükrében kell megítélni a "kialakult körülmények", az elmúlt évtizedek olyan mozgásfolyamatait, amelyek e szerveződések ellen hatottak.

Az ellenható erők tisztázásához hozzásegíthet, ha megnevezzük ezen szerveződések létrejöttének, létezésének két általános alapfeltételét:

- az autonóm ember,
- a civil társadalom, mint az autonóm emberek szövetkezésének, együttműködésének /szabad/ formációja.

Az "autonóm ember" önmagában is egy egyedi, emberi szinten koncentrálódó sokszínű társadalmi jelenség, melynek lényegét az ember önmaga /választásai, döntései/ feletti hatalmában jelölném meg. E hatalomnak szükséges, de nem elégséges feltétele, hogy a társadalmi mechanizmusok megfelelő mennyiségű és minőségű döntési, választási lehetőséget "delegáljanak" az egyes egyének szintjére. Ezen túlmenően az önhatalom gyakorlásához félelemmentes, biztonságos én-képre, szereptudatra, ehhez identitásra s a teleológikus tételvezés lehetőségére, perspektívára van szükség.

A "civil társadalom" az autonóm emberek közösségének olyan formációja, "játéktere", amelyben az egyéni választások és önkorlátozások egyensúlyba hozatalának kalkulálható játékszabályai a közösségi és egyéni érdeksérelmek minimalizálását célozzák, s ugyanakkor teret nyitnak az autonóm ember társas szerepeinek, szövetkezéseinek, együttműködésének, az emberek szabad társulásainak. Vagyis az "autonóm ember" és "civil társadalom" egyaránt a hatalommegosztás, a közhatalom- és egyéni hatalomgyakorlás sajátosan

kiegyensúlyozott működésének megnyilvánulása.

/Talán feleslegesnek tűnik e fogalmak rövid definiálása, mégis azért teszem ezt, hogy látható legyen, hogy viszonylag nagyon egyszerű szavakkal megfogalmazva körülbelül mit értek e gyakran használt kifejezések alatt, melyek könyvtári irodalmának "végső" feldolgozása senkinek sincs a birtokában./

Rediisan e feltétel meghatározásokat tekintsük olyan ideáltípusos határhelyzeteknek, melyekhez lehet közelíteni, illetve melyektől lehet távolodni, a valóságban e feltételek differenciált módon, részlegesen, töredékesen, olykor "torzultan" vannak jelen.

De térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy melyek voltak az elmúlt évtizedekben azok a konkrét erők, hatásmechanizmusok, amelyek a közösségsszerveződések útjában álltak, azt akadályozták. Itt - természetük közössége okán - együttesen kezeljük azokat a mechanizmusokat, amelyek meglévő közösségek létezésének, fennmaradásának felszámolódásához vezettek, illetve amelyek ilyen szerveződések új meg új megszületésének és fennmaradásának az útjában álltak. Ez az együttes kezelés azért is különösen indokolt, mert nem valamiféle ideális, vagy ahhoz közelálló kiinduló helyzet szétrombolásával, vagy akárcsak "befagyasztásával" állunk szemben, hanem az /1/eleve is gyakran torzult, töredékes alakzatok felszámolásának, illetve /2/továbbfejlődésük, kiforrásuk megakasztásának, megakadályozásának és nem-létező, de potenciális feltételeiket tekintve /3/lehetséges szerveződések, illetve éppen /4/a potenciális feltételek kialakulása, fennmaradása ellenható folyamatainak az együtteséről beszélhetünk.

/A vizsgált közösségi kezdeményezések két alapfeltétele - az "autonóm ember" és a "civil társadalom" - kialakulása, fennmaradása ellenható erők az elemzés szempontjából részben különválaszthatók./

A vizsgált periódusra vonatkozóan az ún. ellenható erők, mechanizmusok okaként, mögötteseként általában az egypártrendszer, a tervutasításos rendszer, túlzott központosítás, a személyi kultusz, a diktatura, az általános modernizáció jelenségeit szokták megjelölni. Ezek leglényegesebb tartalmi jellemzője - véleményem szerint - a totális hatalom, a totális tömegtársadalom megteremtésére irányuló törekvés tendenciája.

Ernek a lényege abban fogalmazható meg, hogy az egyközpontu hatalom intézményei, eszközei, módszerei, értékei, ideológiái, eljárásmódjai a politikai, gazdasági, társadalmi rendszer különböző hierarchikus szintjein keresztül kiterjesztették hatáskörüket, lenyultak egészen a társadalom legkisebb szerveződési szintjeiig, a kisközösségek szintjéig, az emberi kapcsolatok, emberi kommunikációk szintjéig, a családok szintjéig, az egyének magánéletének, tudatának, értékshféráinak szintjéig. Ezzel a társadalom legtradicionálisabb, legkifinomultabb, legérzékenyebb szövetrendszerét vették célba, ezt próbálták megváltoztatni, átalakítani. /Maradandó kifejezői e tendenciának Illyés Gyula híres verssorai./

E tendencia okai valójában nagyon nehezen fejthetők fel. Valószínűleg egyszerre vannak jelen az általános modernizációval, a sajátos kelet-európai modernizációval kapcsolatos meghatározottságok, a geopolitikai tényezők, ideológiai, gazdasági tényezők és a kelet-európai nemzetek sajátos társadalmi szerkezetéből fakadó okok.

E szálak felfejtésére nem vállalkozom, itt most csak e folyamatok, tendenciák néhány - témám szempontjából fontosabb - megjelenési formáját emelem ki.

Az autonóm ember létrejötte tekintetében az ellenható erők között említhetők

* a gyors és erőszakos társadalmi "mobilitás", átrétegződés, státuszváltozás folyamatai; melyek akarva-akaratlan elszakítják az egyes embereket addigi tradicionális történelmi gyökereiktől, normáiktól, értékszerkezetüktől, szerepkészletüktől, s létrehoznak - legalább időlegesen - egyfajta anómia állapotot.

* Ugyanakkor ezzel párosult egy kívülről meghatározott, mindenre kiterjedő, a nagyvilág és a mindennapok minden jelenségét megmagyarázó és meghatározó ideológia és értékorientáció erőltetett kiépítésének a tendenciája.

* Ennek témánk szempontjából is sajátosan fontos, egyik fő eleme az erőltetett kollektívizmus eszméje. Ennek legfőbb sajátossága, hogy a döntések, választások egyénektől való elvonásán túl a célok, értékek, normák, életformák feletti egyéni kompetenciát is megszünteti, kiemeli az egyén hatóköréből, átemeli a kívülről definiált nagyobb közösségek kompetencia-szintjére. Az egyén-kisebb közösség-nagyobb közösség hatásláncolatot a hatalom eszközeivel e téren is megfordítja, a sokszínű értékszerkezetet alapvetően homogenizált, felülről-lefelé hierarchizált rendbe kényszeríti, kényszeríteni próbálja.

* A valóban totális hatalom megteremtésének ezen túl elengedhetetlen eszköze, feltétele: a félelem felkeltése az egyénekben. Ez az egyénekre ható represszió legkülönbözőbb formában ölthet testet, valósulhat meg. A közvetlen, mindennapi félelem ikertestvére a bizonytalanság. A bizonytalanság és a félelem betölthetik a társadalom mechanizmusai mindennapi szféráinak azon tartományait, finom működési folyamatait, zezugait, amelyekig esetleg az adott szituációban, pillanatban a hatalmi mechanizmusok intézményesített eszközei nem nyulnak le, nem jutnak el.

* Ebben a helyzetben félelem és bizonytalanság egyfelől, tulintézményesítettség másfelől egymást kiegészítő mechanizmusok, jelenségek. Közös gyökerük: az egyéni lét mikroszféráinak tényezői feletti döntési lehetőségektől való megfosztottság állapota. /E lehetőségek kontrollálhatatlan intézményekbe való beemelésének néhány mindennapi példája: az egyéni egzisztenciális reprodukció lehetőségeinek az elvonása a bérrendszeren, árrendszeren keresztül, a fogyasztható fogyasztási javak kereteinek a meghatározásán keresztül, egy nem jelentéktelen részük - pl. a lakás - újraelosztásba való bevonásán keresztül, az egyéni, családi gazdasági ujratermelés eszközeinek, lehetőségeinek az elvonása, szervezetekbe tömörítése; az egyéni termelők bér munkás-tömeggé változtatásának nagy folyamatai; a nagy szervezeteken belüli munkavégzés mikromechanizmusai külső szabályozásának a tendenciái; az információ-, vélemény-, érték-közvetítő hálózatok, a tudatformáló hálózatok homogenizálása és egyközpontúsítása, az ehhez kapcsolódó befolyásolási, érvényesülési lehetőségek elvonása "kompetens" intézményekbe; a kisközösségi, családi szocializáció, nevelés, tudás-közvetítés és a családi, emberi segítő kapcsolatok rendszerének az átemelése nagy intézményekbe: bölcsődei ellátásba, óvodahálózatba, iskolarendszerbe, napközi otthonokba, egésznapos iskolákba, szabadidő központokba, ifjúsági nevelőintézeti hálózatba, közétkeztetésbe, szociális otthon-hálózatba, szociális gondozói hálózatba, házi szociális gondozói hálózatba, társadalombiztosítási rendszerbe, központi lakásépítési rendszerbe, és így tovább, és így tovább./ A felsorolt intézmények nem önmagukban problematikusak, problematikusá az teszi őket, hogy vagy már létrejöttük során, vagy működésük folyamán elszakadnak a közvetlen emberi szükségletektől, az egyének oldaláról átláthatatlanok, kontrollálhatatlanok. E jellemzők miatt nevezzük ezt a tendenciát a tulintézményesítés, tulintézményesítettség tendenciájának. /Az emberi autonómia növelése helyett gyakran szűkíti az autonómia körét./

Mindez természetesen az emberi autonómiákon alapuló közösségi szerveződések ellen is hat. Ez utóbbi hátráltató tényezői között meg kell még említeni a kifejezetten közösség-szerveződés ellen ható - direkt, illetve indirekt - eszközöket, mechanizmusokat.

* Ilyen a kisközösségi szerveződés számos formájának /egyletek, olvasó körök, ifjúsági szervezetek, különböző kulturális, vallási körök, egyesületek, társaságok, szövetségek, testületek, akciószövetségek, érdekképviselői formációk, szakmai szövetségek, karitativ hálózatok/ megszüntetése, illetve lényeges redukálása, kiüresítése-formalizálása, az ezekhez kapcsolódó politikai-jogi-államigazgatási-rendőrhatalósági akadályok felállítás.

Az autonóm közösség-szervezés direkt akadályoztatása mellett indirekt eszközök is működésbe lépnek. Ilyen az értékek, normák, érdekek, világnézetek homogenizálásának a tendenciája és ezzel párban az alternatív érdekek repressziója, marginalizálása, neutralizálása.

Ennek szélső, de nem esetlegesen kirívó, hanem meglehetősen gyakori eszköze: a különböző csoportok és az általuk képviselt életformák egészének megbélyegzése. Ez a legkisebbektől a legnagyobb közösségeig számtalan közösséget érintett az elmúlt évtizedekben /a család intézményétől a nemzet közösségéig bezáróan, az osztályidegeneket, a jobboldaliakat, a baloldali elhajlókat, a tizenkilenceseket, a zsiros parasztokat, a kulákokat, a szocdemeket, a munkásarisztokratákat, a lumpeneket, az okvetetlenkedő, kozmopolita értelmiségieket, a haszontalan bürokratákat, parazitákat, az ügyeskedő vállalkozókat, a munka nélkül meggazdagodókat, az érdemtelen szegényeket, az apolitikus kispolgárokat, az ellenforradalmárokat, a nacionalistákat, revizionistákat, a sápot-paraszolvenciát szedő orvosokat, a parancsoló mérnököket, művezetőket, a nehéz embereket, a gebinéseket, a lánckereskedőket, a bundázókat, a csencselőket, a fusizókat, a vándormadarakat, az ingázókat, a deviánsokat, a cigányokat, korábban a zsidókat, a svábokat, tótokat, magyarkodó magyarokat, ujabban a zöldeket, a kékeket, városvédőket, ellenzékieket, alternatívokat, csöveseket, punkokat, "a fiatalok"-at, a munka-kerülőket stb. stb./

E permanensen működtetett megbélyegzések - melyek olykor a közhisztéria, a gyűlölet szintjét is eléri - elvileg negatív közösség-meghatározásokként is felfoghatók lennének. Azonban mint ilyenek, a mögöttük meghúzódó, feltételezett életformák tagadását, negligálását célozzák, egyben minden közösség önmegfogalmazódás-veszélyeire hívják fel a mindennapok szintjén a figyelmet. A társadalom szétugrasztása, nem kisközösségek formálódása irányában hatnak.

Ugyanakkor a homogenizáláshoz kapcsolódó tulkollektívizmus jegyében kívülről meghatározott látszat-közösségek kreálása is folyik. Ez utóbbi formációk kapcsán aztán természetesen számtalanszor elhangzik "a létező formát kellene megtölteni valós tartalommal" jellegű felszólítás, problémafelvetés. /Csak példaképpen: ilyen formációkat találhatunk a nagypolitikai mozgalmak, társadalmi szervezetek, a gazdasági szereplők érdekképviselői szervezetei, a különböző szakmai kamarák, szövetségek monopolisztikus és tulcentralizált szervezetei szintjétől kezdve a helyi népképviselői, munkahelyi, oktatási intézményeken belüli demokrácia fórumaiig, a vöröskeresztes mozgalmon keresztül a társadalmi munka akciókig, a társadalmi aktivisták hálózatáig, a szocialista brigádok mozgalmáig, a különböző kulturális /pl. Röpiúj páva/ mozgalmakig; "Egy üzem - egy iskola", "Tiszta udvar, rendes ház", "Olvasó népért" mozgalom, vas-, papirgyűjtési akciók, "Életet az éveknek", "Nyujtsd a

kezred", "Jövünk a tét" stb./ E formációk problémáira, illetve részbeni kétarcúságára még érdemes majd visszatérni.

Ami szűkebb témám, a szociális kezdeményezések szempontjából különösen fontos a fent jelzett folyamatokban, az részben a horizontális kapcsolatok, illetve ezeken belül a kölcsönös szolidaritások hálózatának a - részben direkt, részben indirekt - repressziója, s ezen keresztül, illetve más oldalról e folyamatok összetetalálkozása a szociális gondolat eliminálásával, illetve maximális tudimenzionálásával, a szociális funkciók lehető kiemelése a mindennapok szférájából az osztársadalmi törvényszerűségek, funkciók szférájába.

*

Tárgyalásom ezen pontján két igen fontos, ugyanakkor meglehetősen nehéz elemzéssel maradok most adós. Az egyik, hogy nem véletlenül használtam oly gyakran a "tendencia" kifejezést, mert úgy látom, hogy a leírtak nem állandó erősséggel, egyszerre és együttesen jelentkeznek, de esetenként változó erősséggel, különböző kombinációkban mégis folyamatosan működnek. Ennek kibontására most nem vállalkozom, mint ahogy annak részletes elemzése is még várat magára, hogy az elmúlt évtizedek milyen jellegzetes és fontos periódusokra bonthatók a leírt folyamatok változásait figyelembe véve.

*

/...ujra meg újra, változó formákban létre akarnak jönni, megszületnek, olykor elbuknak.../

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy az említett hatások, ellenható erők eredőjeképp milyen mélységes sebek keletkeztek a társadalom finom szövetén /az egyének, családok, kisközösségek szintjén az értékek, magatartások, mentalitások, kooperációk és szolidaritások rendszereiben/.

Ugyanakkor azt is ismételten alá kell huznunk, hogy nem egy ideális állapot lerombolásának folyamatáról van szó, hanem jórészt egy ki nem teljesedett, csak éppen csirázó, megindult folyamat befagyasztásáról, visszavetéséről; sőt sok területen, s talán tulnyomó részt, még meg sem indult folyamatok elindulási lehetőségének a megakadályozásáról. Az ún. "csíra-befagyasztás" folyamatai részben bizonyos világháború előtt létező, működő, elinduló realitásokra, részben az 1945-48 közötti periódus mozgásaira, illetve az 1956-ban feltűnő mozgásokra vonatkoztathatók.

A történelmi idő hirtelen feltűnő pillanatait és lassu, hosszú távu folyamatait egymásra felelő, egymásnak kategórikusan ellentmondó, szembenálló jellegzetességeinek a fontosságát nem feledve /lásd etekintetben Bibó István és Kemény István látnens antinómiáját/ a hangsúlyt a "mégis"-re helyezzük. Nem /volt/ kiiktatható, illetve megakadályozható minden.

A "szépités", kozmetikázás veszélye nélkül is reálisan látni kell, hogy folyamatosan változó hangsúlyokkal, erősséggel, intenzitással, változó formákban léteztek és léteznek a társadalomban alternatív értékmozgások, "ellenkulturák", alternatív csoportosulások, életvezetési modellek és ideológiák. A változó területek - u.m. kultura, gazdaság, társadalom, szociális-politikai - nem szakíthatók el egymástól, sőt az elválasztásoknál, különbségeknél - pl. a kezdeményezések mikrotörténetét és az azokban résztvevők egyéni élettörténetét vizsgálva - úgy tűnik, fontosabbak, hangsúlyosabbak a kapcsolódások, az egymásból, egymásra épülések.

Van az egyéni mozgásoknak, társadalmi csoportosulásoknak, ezek állandó változásainak - létrejöttének, megszületésének és megszűnésének, elhalásának, megszüntetésének - egy olyan állandó folyamata, amely olykor nagy-nagy töréseket szenved /egyéni egzisztenciális szinten is és a közösség-szerveződés, a társadalom belső finom szövetei kialakulásának szintjén is/, de újra meg újra feltáplázkodik, újraszületik; sokszor eltorzult, értékértéktartalommal, de legalább is valamennyire új metben, formában, összetételben, új határokkal /célokkal, résztvevőkkel stb./.

Ezek nélkül a mozgások nélkül a szociális kezdeményezések egy jó része sem érthető meg. Kik, miért, mi végre törnek magukat, hogy ilyen reménytelennek tűnő vállalkozásokba belefogjanak? Honnan merítik a belső erőt, vagy legalább is az indíttatást, hogy tudnak társakat találni ehhez? S egész harcukat sikerrel vagy sikertelenül megvívni? Látni kell, hogy ebből a szemszögből vizsgálva ezek a szociális kezdeményezések általában nem úgy születnek világra, ahogy Pallasz Athéné Zeusz fejéből kipattant.

Fontos az eszmék áramlásának folyamatossága-diszkontinuitása. /Melyek a közösség, csoportosulás, kollektivitás, társadalomátalakítás, alternatív életmódok, minták értékeinek fenntartását célozzák./ Fontos az ezeket formába öntő formák kontinuitása-diszkontinuitása. Végül, de nem utolsó sorban igen fontosak a mindezeket megtestesítő, életrehívó, életben tartó személyes folyamatosságok, vagy ezek szakadásai.

*

Ez utóbbi kapcsán a szokásosan számbavett tényezőkön túl egy kitérő erejéig egy nem elhanyagolható jelentőségű jelenségekört említenénk meg /az általánosítás igénye nélkül/.

A megfigyelt kezdeményezések szociológiai hátterét vizsgálva előtűnik egy - a mi szempontunkból jórészt megvizsgálatlan - jelenségek körvonala, nevezetesen Budapestnek, nem mint ökológiai, hanem mint társadalomszerveződési részrendszernek a szigetszerű és sajátos elhelyezkedése a magyar társadalomszerveződés egészében. Ami a téma szempontjából - szerintem - nem elhanyagolható, az e társadalomszerveződésen belül a budapesti értelmiség sajátos szerveződése, helye, belső mikrohálóin tulmutató jelentősége, hatásai, s e sajátos budapesti értelmiség különböző körei /humán értelmiség, művészek, társadalomkutatók, egyetemista fiatalok stb./ változó, de sok-sok kontinuitást magában rejtő, s azt ha lehet kiaknázó szerveződése.

Ezen belül ismét csak egy aspektust kiemelve, e szerveződések potenciálját két, ellentétes oldalról befolyásolja egyfajta "getto"-jelleg.

Egyfelől erősíti a potenciált a személyes kapcsolatok, illetve a csak lehetséges kapcsolatok, feltételezett értékazonosságok, értékrendszer-érintkezések viszonylag gazdag hálózata, e rendszerek folyamatos megújítása, újrafeltöltése, illetve átörökitése, általánosabban fogalmazva: a kvázi-csoportnak mint életforma-csoportnak a kreatív, építő jellegzetességeinek elemei. Semmiképp sem hagyható figyelmen kívül ennek a belülről tagolt életforma csoportnak az informális, olykor formális érték-hordozó pozíciója, s ennek kisugárzó hatásai.

Másfelől gyengíti a potenciált a "getto"-jelleggel együttjáró kasztszerűség, egyfajta külső-kapcsolódás-hiány, s egy nem elhanyagolható jelentőségű, s a történelmi időben is viszonylag folyamatosan fennmaradó érték-szakadás e csoport és a társadalom egyéb csoportjainak értékrendszerei között.

Szűkebb vizsgálati területünk, az ún. szociális kezdeményezések ebben a mezőben is értelmezhetők. Mert részben

- ebből az életforma csoportból születnek;
- részben ezen kívül születnek, de ebbe a körbe akarnak, tudnak bekapcsolódni;
- részben ezen kívül születnek, de ebbe mint egyfajta vonatkozási körbe nem tudnak bekapcsolódni;
- részben e laza kör/ök/ periférián mozognak, maradnak;

s mindez értékeik, szerveződéseik, bázisuk szempontjából sokszáru hatást gyakorol magukra e kezdeményezésekre. E jelenség kör azért is kaphat sajátos hangsúlyt az ún. szociális típusu, tartalmu kezdeményezések életében, mert az ilyen kezdeményezéseknek - melyek gyakran a társadalom egészen más életforma csoportjainak a helyzetváltoztatására irányulnak, miközben az e kontaktuson kívüli életforma csoportok szolidaritását, vagy legalább is minimális toleranciáját feltételeznék - a sajátos gettó-jellegből adódó állandó feszültségeikkel kell nap mint nap megküzdniük. Ez is egy oka annak, hogy gyakran az eredetileg szociális tartalmu kezdeményezés idővel sokkal kevésbé szociálissá válik, fordul át. Ez az átfordulás olykor egy folyamat, sokszor azonban már eredetileg is limitálják a kezdeményezés szociális jellegét, céljait.

*

Az új meg új megindulások folyamatos, illetve szakadáspontokkal tarkított történetére a konkrét esetek kapcsán még visszatérek./Ez azonban nem pótolhatja egy általános, de érvényesnek szánt kép felvázolását az időbeli folyamatokról az elemzésnek ezen a pontján - ennek leírására még nem vagyok készen./

A következőkben elsősorban a vizsgált folyamatok, kezdeményezések néhány sajátosságát emelem ki. Szintén annak tudatában, hogy ezek nem feltétlenül és mindenoldaluan, szövszerint általánosíthatók az összes ilyen kezdeményezésre, de nem is elhanyagolható gyakoriságuk, súlyuk.

*

Ma már a vizsgált hazai kezdeményezések főbb jellemzői jórészt ismertek s meg is fogalmazták ezeket /gondolok itt különösen Sölyom L., Bilecz E., Szabó M., Hankiss E. munkáira/. Itt csak néhány olyan jellemzőt emelnék ki, illetve fogalmaznék újra, amelyekkel különösen gyakran találkoztam a szűkebben szociális célú kisközösségi kezdeményezések vizsgálata során.

Az "autonóm", "alternatív", "új", "köztes", "spontán" jelzőknél is talán általánosabb és egyszerűbb - s biztos kevésbé tudományosnak tűnő - jelző a "mátság". E "mátság" az, amit a politika, a hivatalosság a leghétköznapiabb mindennapok szintjén, az élet ezer és ezer területén nagyon finoman érzékel és sajátosan reagál rá. Ennek az érzékenységek, a hatalom ilyen foku szenzibilitásának az oka, hogy e kezdeményezések explicitté teszik a hatalom számára, kikerülhetetlenül szembesítik a totalitásra törekvő és berendezkedett hatalmat /megjelenésében a "felkent", "kompetens" intézményeket/ azzal a ténnyel, hogy vannak a valóságnak általa "nem megfelelően" kontrollált, befolyás alá vont területei a társadalmi mozgások, szervezések, kommunikációk, értékkeszletek, tudati szférák rendszereiben.

Az ösztönszerűen gyors és érzékeny - de hangsúlyozzuk, strukturálisan törvényszerű - reflexek lenyomata a tulpolitizálás, tuldimenzionálás, kiszorítás, agresszív defenzió, ellenség-keresés stb. /Ebben a helyzetben a "mátság" elhárítása az élet legkisebb, mindennapi szféráiban is megjelenik, s tulterjed a hatalom-társadalom relációin./

E hatalmi szenzibilitás a másik oldalon azt jelenti, hogy már egy egyszerű gesztus is kihívásként értelmezhető, kezdeményező jellegű. /Nemcsak a reagáló hatalom oldaláról tekintve./ Így kapnak a megszülető, megszületni akaró kezdeményezések rendre - gyakran szolid önértékű - céljaikon tli értelmezéseket, jelentéseket és jelentőséget. Az értékmonopólium hatására előállt vákuumban e kezdeményezések valóban jelentőseknek tekinthetők /a kontinuitás szempontjából is, általános üzenetük, jelentésük által is, értékfelmutató, valóban demonstratív jellegük sem elhanyagolható/.

Az így előálló tultartalom megjelenik a hivatalos fogadtatásban, a kezdeményezések, körök belső mozgásaiban, értékeiben, önértékeléseikben és a társadalmi környezet képalkotásában egyaránt. Ez legalább annyi - valószínűleg több - hátrányt, negatívumot jelent, mint pozitívumot, mint ahogy a tultartalom létrejöttében is túlnyomórészt negatív konstellációk játszá a főszerepet.

A "másság" azonban, túl a pillanatnyi gesztusokon, általában is a hatalom-befolyásolt konszenzuális normákon, viselkedés-szabályokon, a hatalom-elvárta állampolgári szerepeken, megfosztott-alattvalói szerepeken tulmutató, ezektől eltérő érték szerkezetet, életformát, életforma-kísérletet, illetve ezek lehetőségeit jelzi.

A kialakult körülmények között már e közösségi kezdeményezések legenyhébb, s legegyszerűbb öndefiníciós, önmegfogalmazási kísérlete is - mely a másság inherens mozzanata - kívülről is automatikusan "másságként" értelmeződik. /Csak zárójelben jelzem, hogy itt most a másság olyan ismertebb és megfogalmazottabb jegyeivel részletesebben nem foglalkozom, mint e kezdeményezések sajátos politizálási formája, eltérő kommunikációs formája, a függetlenségre, egyenrangúságra, félelem-mentességre törekvés, egyéni és kollektív szinten a magán- és "politikai" szféra egyensúlyának a megteremtésére való törekvések.

Szólnunk kell a "másság" talán rossz szóval "patológikusnak" nevezhető vonatkozásairól is. Egy a másságot általános szellemében és mechanizmusai működésében deviáló, marginalizáló társadalomban ponyolult és többszálú kapcsolat jön létre a "másság" és a marginalizált helyzetek között.

Egyfelől megfigyelhető a "másságot" hordozók /személyek, szerveződések/ direkt marginalizálása, peremhelyzetbe szorítása, kiszorítása, megbélyegzése a pusztá másság /másként viselkedés, eltérő életforma, másként gondolkodás/ okán.

Azonban már a kevésbé direkt mechanizmusok is elégségesek egyfajta önértékelési zavar előidézéséhez, ahol a másságot a köznapi normáktól elválasztó érték szakadások gyakran úgy fogalmazódnak meg verbálisan, hogy "én nem vagyok normális", "én bolond, flugos vagyok" /én más vagyok/.

Másfelől a társadalmi helyzetek és szerveződések finom mechanizmusai folytán ebben a helyzetben gyakran olyan, a köznapi "normálistól" eltérő emberek csoportosulnak e kezdeményezések köré, akik már előzőleg, vagy éppen aktuálisan egyéni, illetve társadalmi /családi, munkahelyi, pályaorientációs, egészségi stb./ krízis helyzetbe kerültek; egyéni életvitel-zavarokkal küzdenek; életvezetésük megtört; esetleg belső személyiségzavarokkal küzdenek; emberileg illetve társadalmi helyzetüket tekintve kisebb-nagyobb mértékben marginalizálódtak, marginalizált helyzetben voltak.

Visszatérve a tultartalom - a kezdeményezések belső életét is befolyásoló - jelenségére, az ehhez kapcsolódó mechanizmusok figyelemre méltó következménye - ez több szociális célú kezdeményezés esetében rendre megfigyelhető - a "modell-szerűsége" való törekvés. Annak célként és értékként tételezése - egy értékeiben és funkcióiban

elszegényített, vákuumos társadalmi környezetben -, hogy van, s kell lennie a magában való kezdeményezésnek /mint "gesztusnak"/ önmagán tulmutató jelentőségének is, az adott kezdeményezés elindíthat, vagy el kellene indítson hasonló irányú mozgásokat a társadalmon, vagy annak meghatározott szeletén, csoportján belül: szerves, parallel mintakövető mozgásokat, szerveződéseket. /Ez a résztvevőket sajátos, identitást növelő küldetés-tudattal ruházza fel, melynek hatásai a külső-belső kapcsolódásoknál szintén jelentkeznek./

Más oldalról modell-szerűsögre törekvés abban az értelemben, hogy a hatalom, a "kompetens" intézmények felismerik, "fel kell hogy ismerjék" az adott kezdeményezésben a modellt, a mintát - ez az ut részben hatalomhoz törleszkedést is kíván, de legalább is a minél érvényesebb elfogadhatóság felmutatását, s ennek számtalan jelzését a kezdeményezés stratégiájában /hivatalok "bombázása", levelezés, tömegkommunikációs eszközök felhasználására való törekvés, javaslattevés, minél szélesebb körű szakmai legalizálásra törekvés, "felfújás" stb./.

Mindezek segítségével parallel kezdeményezések "megszülettetésének" az erősítésére törekvés. /Külön kérdés, hogy szakmai, érték-és egyéb sovinizmusok okán az eredetihez képest alternatív modellek útjának "kitaposása" nem jellemző, e körben is olykor a horizontális és vertikális kiszorítás stratégiája működik./

E törleszkedő, modellalkotó ut leglényegesebb csapdája, kérdése az intézményesüléshez kapcsolódó ambivalencia. /Bár gyümölcsöző lehetne, itt most ennek a kérdéskörnek a részleteibe - a meglévőön kívül-belülmáradás, -alakulás; a külső függőség-függetlenség; a defenzív /de legalizáló/ tulforma-keresés- szervezetlenség dilemmáiba - nem megyünk bele./

A tartalom e látványosabb és láthatóbb, felidézett jelenségeivel szemben éppen ellenkező irányú mozgásfolyamatok, következmények is megfigyelhetők: amikor a kezdeményezések éppen a "külvilág veszélyei" okán próbálnak megmaradni a láthatatlanabb, informális szférában. Az adott körülmények között ez a rejtőzködés - hátrányai mellett - számos előnnyel is jár. Paradox módon, de a hatalom számára is sokszor előnyös ez a helyzet: amikor a "rejtőzködés" egyfelől, "láthatatlanná tétel" másfelől, illetve a kettő összejátszásaként e szerveződések "láthatatlanságának" a kialakulása pontosan megfelel a hatalom és az állampolgárok közötti azon erőviszonynak, amelyben a hatalom már lemond az állampolgárok minden lépése feletti uralomról, de még ragaszkodik ahhoz, hogy a megnyilvánulások, a láthatóvá válások kérdésében szelektáljon - s ezt a kezdeményezésben résztvevők egzisztenciájuk érdekében még elfogadják. /Pál Tamás kifejezésével élve: joggal beszélhetünk "a közösségek rejtett hálózata" mellett e körben "a rejtett közösségek hálózatáról"./

Végül, külön fontos - de nehezen megközelíthető, s eddig alig feltárt - kérdésként említeném e kezdeményezések belső élete alakulásának jellegzetességeit, mechanizmusait.

E kérdés tétjét az adja, hogy vajon magukon e kezdeményezéseken belül mennyire sikerül betartani, érvényesíteni az "általánostól" gyakran eltérő értékeket, sajátos egyéni értéktételezéseket, kapcsolattartási normákat, formákat, magatartási, viselkedési mintákat?

E kérdés kapcsán a külső, kemény regulátorok /szabályok, jogi formák, finanszírozási kérdések stb./ hatásaitól el kell választanunk a tág kultúra finomabb, viselkedési szabályokban, metódusokban, eljárásmódokban megjelenő hatásait. E tekintetben a pozitív irányú tendenciák - valóban megvalósuló autonóm eljárás-minták - mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a megfigyelhető negatív folyamatok

érvényesülését sem. /Amikor a vallott tolerancia helyett a megsemmisítés, a túlzott értékkényszer, -nyomás, a szabad akarat helyett a parancsuralom kap lábra, a demokratikus formák még keményebb manipulációk eszközeivé silányulnak, a szabad közlekedést, kommunikációt megfojtja a belső elbürokratizálódás, intézményesülés, az összetartozást a széthúzás feszíti szét, a tenniakarást a körábrind is súlyosabb apátia, belétörődés váltja fel, az egyenrangúságot a hierarchia, a kiszolgáltatottság, alá-fölérendelődés emészti el, a nyitottságot a zártság váltja fel./

Az eddigiekből is kitűnhetett, hogy a tárgyalat közösségi kezdeményezések két határozott, de mégis csak tendenciaszerű és ideáltipikus feltételének - az autonóm embernek és a civil társadalomnak - a mégoly részleges, avagy torzult létezése is lehetőséget ad az ilyen szerveződések megszületésére - ha csak részlegesen is, s gyakran torzultan is.

/Ráadásul az is jogosan felvethető, hogy e kezdeményezésekről felfestett általános kép is - részlegessége miatt is - torzított, hisz' inkább azokat a szempontokat szerettem volna kiemelni, melyek talán kicsit kevésbé fel- és közismertek./

További tanulságok levonásához segíthet bennünket egy-két - mostmár szűkebben szociális célú - kezdeményezés rövid ismertetése.

/...élik a maguk sajátos életét./